

บทที่ 2

หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับรายการสารคดี

ที่มาของรายการสารคดีทางโทรทัศน์

ในช่วง 15 ปีแรกของการกำเนิดภาพยนตร์นั้น ภาพยนตร์ยุคแรกๆจะมีเนื้อหาในแนวบันเทิงทั้งสิ้น จนกระทั่งโรเบิร์ต ฟลาเฮอร์ตี้ (Robert Flaherty) ผู้สร้างภาพยนตร์อเมริกัน ได้ถ่ายทำภาพยนตร์เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเอสกิโมแถบอาร์กติก โดยนำเสนอเกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ยังไม่เจริญได้อย่างดีเยี่ยม โดยใช้เวลาผลิตทั้งสิ้น 1 ปี 6 เดือน ให้ชื่อเรื่องว่า “นาออคแห่งขั้วโลกเหนือ” (Nanook of the North)

เมื่อนำออกฉายปรากฏว่าได้รับความสนใจจากผู้ชมและทำรายได้ได้มาก ภาพยนตร์เรื่องนี้จึงถือเป็นภาพยนตร์เรื่องแรกของโลก และนับเป็นภาพยนตร์ที่มีความแปลกใหม่มากในสมัยนั้น (ค.ศ.1922) และผลสำเร็จจากการสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้เอง ทำให้บริษัทพาราเมทท์แห่งฮอลลีวูดเกิดความสนใจ ทำสัญญาสร้างภาพยนตร์อีกเรื่องหนึ่งกับ Robert Flaherty เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี และวัฒนธรรมอันงดงามของชาวเกาะซามัว โดยเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับการสักยันต์อันเจ็บปวด ให้ชื่อเรื่องว่า “โมอะนา” Moana สร้างขึ้นในปีค.ศ.1926

จากภาพยนตร์เรื่อง “Moana” ของ Robert Flaherty นี้เอง ทำให้คำว่า สารคดี หรือ Documentary ถูกนำมาใช้อธิบายภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นครั้งแรก โดยนักวิชาการชาวอังกฤษ ชื่อจอห์น เกรียสัน (John Greason)

Greason ได้วิจารณ์ภาพยนตร์เรื่อง Moana ว่าเป็นภาพยนตร์ที่ถ่ายทอดให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณี และชีวิตความเป็นอยู่ของหนุ่มสาวชาวโพลินีเซียนได้เป็นอย่างดีและเป็นภาพยนตร์ที่มีคุณค่าทางสารคดี ต่อมาเกรียสันได้เลือกใช้คำว่า สารคดี เพื่ออธิบายลักษณะและประเภทของภาพยนตร์ที่มีการวิจารณ์และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณค่าทางสังคมและการเมืองตลอดมา นอกจากนี้ Greason ยังเป็นผู้คอยชี้แนะแนวทางและสนับสนุนภาพยนตร์สารคดีอีกด้วย¹

สำหรับความเป็นมาของรายการสารคดีในประเทศไทยนั้น ในระยะแรกไม่ค่อยมีการผลิตรายการสารคดีออกมามากเท่าไรนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการนำเอาภาพยนตร์สารคดีจากต่างประเทศมาฉาย รายการที่ผลิตเองก็มีอยู่บ้างเช่น รายการความรู้คือประทับซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับเทคโนโลยีและพลังงาน และรายการ 60 นาที ซึ่งดัดแปลงมาจากรายการ 60 MINUTES ของสถานี CBS เป็นลักษณะของสารคดีเชิงข่าวนำเสนอเรื่องราวที่ประชาชนสนใจ ต่อมาทางสถานีโทรทัศน์มักนิยมซื้อรายการสารคดีจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติและชีวิตสัตว์

¹บรรจง โกศัลวัฒน์, ภาพยนตร์สารคดี, (กรุงเทพมหานคร : คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), หน้า 3 - 13.

เช่น รายการท่องเที่ยวโลกกว้างกับโรบินสัน ซิงเกอร์เวิร์ลด์ ฝ่าโลกเส้นลับกับเนชั่นแนล สุดสัปดาห์ กับไบก๊อน เป็นต้น

ประมาณปี พ.ศ. 2528 ในขณะที่รายการข่าวได้มีการปรับปรุงให้นำเสนอเรื่องที่น่าสนใจก็ ได้มีรายการสารคดีสั้น หรือ MINIDOCUMENTARY เกิดขึ้นมา โดยสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 ร่วมกับคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผลิตรายการภาษาไทยวันละคำนำเสนอเป็น ช่วงสั้นๆประมาณ 1-2 นาทีซึ่งได้รับความสนใจจากผู้ชมเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่นั้นมาก็มีรายการ สารคดีสั้นๆผลิตออกมาเป็นจำนวนมากเช่น รายการพินดีนาทีเดี่ยว รายการสัมผัสที่6 หนึ่ง นาทีเพื่อชีวิต ประกายเพชร เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการผลิตรายการสารคดีที่มีความยาวประมาณ 10-15 นาทีออกมาเช่น รายการกระจกหกด้าน ซีพจรลงเท้า เป็นต้น

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2530 บริษัทแปซิฟิก อินเทอร์เน็ตคอมมูนิเคชั่น จำกัดได้นำเข้า สารคดีชุดแม่น้ำเหลือง ซึ่งผลิตรายการโดยสถานีโทรทัศน์ NHK ประเทศญี่ปุ่น ออกอากาศทาง ช่อง 9 อ.ส.ม.ท. โดยใช้ชื่อรายการว่า “โลกสลัปส์”ซึ่งประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากเป็นสารคดี เชิงวิชาการ ที่นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของชาวจีนที่มีความผูก พันกับแม่น้ำเหลือง และอีกชุดหนึ่งคือรายการรอยอารยธรรม หลังจากนั้นบริษัทแปซิฟิกก็ได้ผลิต รายการสารคดีเอง โดยชุดแรกที่ออกอากาศคือ ชุดสิบสองปันนา

จากความสำเร็จของสารคดีชุดแม่น้ำเหลือง ทำให้หลายสถานีเกิดความตื่นตัวและ หันมาให้ความสำคัญกับรายการสารคดีมากขึ้น รายการสารคดีที่ผลิตออกมาส่วนใหญ่มีความยาว ประมาณ 30 นาที ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เหมาะสมกับความสนใจของผู้ชมไม่สั้นหรือยาวจนเกินไป รายการสารคดีเหล่านี้แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ รายการที่ทางสถานีผลิตเองเช่นรายการรักษาสัตว์ ป่ารักษาพรรณไม้ทางช่อง 7 รายการเราคือคนไทยทาง ช่อง 3 รายการของดีบ้านเราทางช่อง 11 เป็นต้น และรายการที่บริษัทผลิตรายการสารคดีโทรทัศน์ผลิตขึ้นเพื่อป้อนให้กับสถานีเช่น รายการ โลกสลัปส์ ส่องโลก มรดกไทย กระจกหกด้าน ใต้ฟ้าเมืองไทย เป็นต้น

ในปัจจุบันวงการโทรทัศน์ของไทย ให้ความสำคัญกับรายการสารคดีเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านเนื้อหาและศิลปะการนำเสนอ ที่ต้องพัฒนาให้ทันสมัยน่าสนใจและน่าติดตามอยู่เสมอ ประกอบกับกระแสการรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ทำให้ผู้ผลิตรายการสารคดีต้อง แข่งขันกันผลิตรายการให้มีคุณภาพจึงจะดึงดูดใจผู้ชมให้ติดตามชมได้ นับได้ว่าเป็นนิมิตหมายที่ ดีของวงการโทรทัศน์ไทยที่จะมีรายการสารคดีคุณภาพออกมาสู่สายตาผู้ชม²

²หทัยทิพย์ เลหาทะกุล, การผลิตรายการสารคดีโทรทัศน์, (สารนิพนธ์วารสารศาสตร์บัณฑิต- สาขาวิทยุและโทรทัศน์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536)

ความหมายของรายการสารคดี

คำว่า “สารคดี” เป็นคำที่ใช้กันโดยทั่วไปทั้งในวิทยุกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์ และภาพยนตร์ จากศัพทานุกรมสื่อสารมวลชนได้บัญญัติความหมายเกี่ยวกับสารคดีไว้ดังนี้³

“ทางด้านวิทยุ” รายการสารคดี (Documentary) คือ รายการเล่าเรื่อง หรือบรรยายความรู้ และการเล่าเรื่องประวัติวรรณคดี บทประพันธ์ที่สร้างเป็นแบบละคร

“ทางด้านโทรทัศน์” รายการสารคดี (Documentary) คือรายการที่ถ่ายทอด เหตุการณ์หรือสภาวะที่เป็นจริงให้แก่ผู้ชม

“ทางด้านภาพยนตร์” ภาพยนตร์สารคดี หมายถึง ภาพยนตร์ที่บันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคล วิถีชีวิตของกลุ่มชนหรือสังคมอื่นที่น่าสนใจ เป็นต้น ในภาพยนตร์ดังกล่าวนี้ อาจมีการแสดงเป็น ละครหรือนาฏกรรม (Dramatization) แทรกเข้าไปด้วยเพื่อให้เกิดความประทับใจแก่ผู้ชมมากขึ้น

นอกจากนี้ John Greason นักวิชาการชาวอังกฤษได้ให้นิยามคำว่า “สารคดี” ไว้ว่า “เป็นการแสดงความคิดสร้างสรรค์ที่ถ่ายทอดมาจากความจริง”⁴

ความหมายของรายการสารคดีนั้นมิให้ผู้ให้คำจำกัดความไว้มากมาย ซึ่งแต่ละคนต่างมีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไป แต่เมื่อกล่าวโดยรวมแล้วสามารถสรุปความหมายของคำว่า “สารคดี” ได้ดังนี้⁵

1. ต้องเสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริง หรืออ้างอิงจากของจริง ต้องมีการสำรวจค้นคว้าข้อเท็จจริงอย่างลึกซึ้ง และเมื่อนำเสนอเรื่องราวนั้นต้องให้ความกระจ่างของเรื่องแก่ผู้ชมด้วย
2. นิยมถ่ายทำในสถานที่จริงและมักใช้เวลาถ่ายทำนานกว่ารายการอื่น เพื่อนำมาเลือกมุมภาพ ระยะ และขนาดภาพ มาตัดต่อเพื่อให้ได้ภาพที่มีคุณภาพและมีศิลปะมากที่สุด
3. เรื่องราวและเนื้อหาที่นำมาเสนอ อาจจะเจาะลึกเกี่ยวกับเรื่องราวของเหตุการณ์ปัจจุบัน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ หรือในบางครั้งอาจจะเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับความก้าวหน้าที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

³สนั่น ปัทมทิน, ศัพทานุกรมสื่อสารมวลชน, เล่มที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), หน้า ท.101

⁴บรรจง โกศลวัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า 5

⁵วัลภา เฟื่องผล, กระบวนการ Pre-Production สารคดีโลกสลัปศึกษาเฉพาะกรณีชุดเจ้าพระยา, (สารนิพนธ์วารสารศาสตร์บัณฑิต-สาขาวิทยุโทรทัศน์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533)

4. ต้องไม่เสนอเรื่องราวที่ได้แย้งกับความเป็นจริง อาจจะมีการแทรกความคิดเห็นเข้าไปบางส่วน แต่จะไม่มีการสร้างเรื่องขึ้นมาเอง
5. ต้องเสนอเรื่องราวที่ให้ทั้งสาระและความบันเทิง และกระตุ้นให้ผู้ชมเกิดความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนโน้มน้าวจิตใจให้กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง
6. ต้องคำนึงถึงศิลปะในการผลิตรายการให้เหมาะกับสื่อที่จะใช้
7. เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะและสื่อสารมวลชน จึงต้องคำนึงถึงศิลปะในการผลิต เพื่อให้สารคดีนั้นน่าสนใจ

อย่างไรก็ตาม ผู้ผลิตรายการสารคดีที่ดี ไม่ใช่เพียงแค่มันที่กเหตุการณ์หรือสถานการณ์แวดล้อมเท่านั้น แต่ต้องนำเสนอในทางสร้างสรรค์เป็นตัวอย่างด้วย กล่าวคือจะต้องมีจุดประสงค์ในอันที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคม เนื่องจากรายการสารคดีมีบทบาทต่อสังคมมากใช้เป็นเครื่องมือช่วยในการแก้ปัญหาและส่งเสริมสังคม โดยกระตุ้นให้สังคมเห็นปัญหาแล้วร่วมกันแก้ไข รายการสารคดีที่น่าสนใจจึงไม่ใช่เพียงเสนอเรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้เท่านั้น แต่จะต้องมีจุดประสงค์ด้วยเพื่อให้ผู้ชมได้รับรู้ แนวความคิดเหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติที่ถูกต้องต่อไป ซึ่งถ้าหากรายการสารคดีสามารถทำได้ดังกล่าวมาแล้ว ก็จะเป็นรายการประเภทหนึ่งที่จะมีบทบาทในอันที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมได้อย่างมาก

ชำนาญกหอสมุด

องค์ประกอบของรายการสารคดี⁶

มุมมองหรือแง่คิด (POINT OF VIEW)

ในรายการสารคดีจะต้องมีมุมมองหรือแง่คิด ที่จะกำหนดความเป็นเอกภาพและเพื่อกำหนดเนื้อหาสำหรับกลุ่มเป้าหมาย มุมมองหรือแง่คิดนี้ก็คือการพิจารณาบุคคลหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใด ที่นำเสนอในรายการจากความคิดของตัวผู้เขียนบทเอง หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตรายการหรืออาจจะเป็นคำแนะนำของผู้ชมซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ OBJECTIVE เป็นความคิดเห็นความรู้สึกของบุคคลที่ปราศจากอคติ และ SUBJECTIVE ซึ่งจะเกี่ยวข้องหรือสืบเนื่องมาจากอารมณ์หรือความรู้สึกส่วนตัว มุมมองหรือแง่คิดนี้จะมีอิทธิพลต่อการคัดเลือกวัตถุดิบหรือข้อมูลและการเรียงลำดับความสำคัญในส่วนต่างๆของรายการ

ความเกี่ยวข้องกับผู้ชม (AUDIENCE INVOLVEMENT)

เนื้อหาของรายการจะมีความสำคัญและคุณค่าสำหรับกลุ่มเป้าหมาย โดยมีเจตนาที่จะให้ผู้ชมมีส่วนร่วมหรือมีอารมณ์ร่วม การมีส่วนร่วมก็คือ การทำให้ผู้ชมได้ทราบข้อเท็จจริงของบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ที่นำเสนอ ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกเสมือนหนึ่งว่ามีส่วนร่วมในเหตุการณ์ด้วย ตลอดจนความรู้สึกต่างๆเช่น การเอาใจช่วย ความรู้สึกสงสารหรือแสดงความรังเกียจ อันเกิดจากการที่ได้เห็นภาพหรือได้ฟังเสียงตามความเป็นจริง

ข้อมูลเอกสารที่ใช้ในการผลิต (A DOCUMENTARY DOCUMENT)

วัตถุดิบที่ใช้ในรายการที่ดีคือ ข้อเท็จจริงถึงแม้ว่าการแสดงในรายการนั้นจะเป็นการสร้างขึ้นมาใหม่ก็ตาม บทของรายการสารคดีไม่สามารถกำหนดมุมกล้องและภาพได้ล่วงหน้า จึงทำให้รายการสารคดีมีส่วนคล้ายรายการข่าวคือ บทที่สมบูรณ์จะเกิดขึ้นหลังการถ่ายทำ แต่รายการสารคดีจะมีโครงเรื่องและแนวความคิดหลักเป็นผู้กำหนดขอบเขตของการถ่ายทำ และการคัดเลือกภาพจะกระทำก่อนการตัดสินใจลำดับเหตุการณ์และการเขียนบทบรรยายในขั้นสุดท้าย ซึ่งก็มีได้ลดบทบาทหรือความสำคัญของผู้เขียนบทลงแต่อย่างไร แต่เป็นการแสดงให้เห็นถึงวิธีการทำงานของทีมงานผู้ผลิตที่แตกต่างไปจากรายการอื่น

⁶ ทัศนศึกษา เล่าหะกุล, อ้างแล้ว, หน้า 6

ประเภทของรายการสารคดี

ประเภทของรายการสารคดีเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ผลิตจะต้องพิจารณาเลือกให้เหมาะสมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย และระยะเวลาของการนำเสนอซึ่งมีอยู่หลายประเภท สามารถแบ่งตามเกณฑ์ต่างๆได้ดังนี้

1. การแยกประเภทของรายการสารคดีตามลักษณะของเนื้อหา ⁷

- 1.1 รายการสารคดีทั่วไป จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวทั่วไปที่ให้ความรู้เป็นประโยชน์แก่ผู้ชมมากกว่าการเน้นสาระที่เป็นข้อเท็จจริงจนเกินไป
- 1.2 รายการสารคดีในโอกาสพิเศษ สารคดีประเภทนี้ผู้ผลิตสามารถหาข้อมูลได้ง่ายเพราะโอกาสพิเศษต่างๆนั้นมักมีผู้บันทึกหรือเก็บหลักฐานไว้แล้วมากมาย การจัดลำดับเนื้อหาอาจทำได้ในลักษณะการเล่าถึงบุคคล สถานที่ หรือโอกาสนั้นๆว่ามีความพิเศษในแง่ของวัฒนธรรมประเพณี สังคม และประวัติศาสตร์อย่างไร เป็นต้น
- 1.3 รายการสารคดีท่องเที่ยว เนื้อหาของรายการมองเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นการเน้นเรื่องสถานที่ท่องเที่ยว ประวัติความเป็นมา สิ่งที่น่าสนใจ วิธีเดินทาง การเตรียมตัว ค่าใช้จ่าย เป็นต้น
- 1.4 รายการสารคดีเชิงวิจารณ์ เนื้อหาเน้นในข้อเท็จจริง การแสดงความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ การวิเคราะห์ปัญหา การแก้ปัญหา การทำนายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รายการประเภทนี้มักจะทิ้งเรื่องราวไว้ให้ผู้ชมคิดต่อ
- 1.5 รายการสารคดีเชิงข่าว สารคดีเชิงข่าวมักจะมีเนื้อหาสืบเนื่องจากข่าวที่น่าสนใจมักจะเป็นการเสนอเบื้องหลังข่าวในแง่ของข้อเท็จจริงและเรื่องราวความเป็นมา ตลอดจนสาเหตุต่างๆหากเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับบุคคล 2 ฝ่าย ก็ต้องเสนอข้อเท็จจริงให้ยุติธรรมกันทั้ง 2 ฝ่ายไม่ควรแทรกความคิดเห็นส่วนตัวลงไป ข่าวที่นำมาทำเป็นสารคดีนี้มักเป็นข่าวที่กำลังกล่าวขวัญกันอยู่

2. การแยกประเภทรายการสารคดีตามวัตถุประสงค์ของการนำเสนอ ⁸

- 2.1 การกระทำ (ACTION) เป็นสารคดีที่เน้นถึงเหตุการณ์หรือการกระทำอาจไม่จำเป็นต้องเป็นเวลาเดียวกัน และเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้ชมจะสามารถทำอะไรกับปัญหานั้นเช่นสารคดีที่เกี่ยวกับอุบัติเหตุบนท้องถนน พร้อมกับคำขอร้องให้ใช้รถใช้ถนนอย่างระมัดระวัง เป็นต้น
- 2.2 ให้ข่าวสาร (INFORMATION) เป็นสารคดีที่มุ่งเสนอข่าวสาร สาระความรู้ ในรูปข้อมูลสถิติ ตัวเลข ประกอบกันเข้าเป็นเรื่องราวเช่น การส่งจรวดไปดวงจันทร์ เป็นต้น

⁷ ปมุษ ศุภसार, “การจัดรายการสารคดี”, เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาการจัดรายการวิทยุโทรทัศน์, (กรุงเทพมหานคร : คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), หน้า 211

⁸ ยลยศ เปลียนปรีชาชาวี, “การผลิตรายการสารคดีทางโทรทัศน์”, (สารนิพนธ์วารสารศาสตร์บัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2524)

2.3 ให้ความบันเทิง (**DRAMATIZATION**) เป็นสารคดีที่มีได้มุ่งเสนอข่าวสาร แต่มุ่งเสนอเนื้อหาในรูปแบบของการแสดง โดยนำความจริงทั้งหมดหรือบางส่วนมาสร้างเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจด้วยศิลปะของการแสดง

3. ประเภทของรายการสารคดีแยกตามเนื้อเรื่องที่นำเสนออย่างละเอียด⁹

- 3.1 เรื่องราวที่เกี่ยวกับการปรับปรุงส่งเสริมตัวเองให้ดีขึ้น (**PERSONAL IMPROVEMENT**) เช่น การบำรุงรักษาสุขภาพ การออกกำลังกาย การดูแลความงาม
- 3.2 แนะนำวิธีการที่สามารถปฏิบัติได้ (**PRACTICAL METHOD**) เช่นการซ่อมแซมเครื่องใช้ในบ้านต่างๆ
- 3.3 แนะนำสถานที่ที่คนไม่ค่อยรู้จัก (**UNFAMILIAR PLACES**) เป็นการแนะนำให้รู้จักกับสถานที่พักผ่อน หรือที่ที่ควรจะศึกษาหาความรู้ หรืออาจเรียกได้ว่าสารคดีท่องเที่ยวก็ได้
- 3.4 แนะนำสิ่งแปลกใหม่ที่ไม่ค่อยได้พบ (**UNUSAL ARTICLES AND OBJECTS**) เช่นสิ่งก่อสร้างแปลกประหลาด อาชีพแปลกๆ
- 3.5 เรื่องของพฤกษชาติและสัตว์ (**PLANTS AND INSECTS**) เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับพันธุ์ไม้แปลกๆ เรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ป่า เป็นต้น
- 3.6 ชีวิตและวิถีชีวิตของประชาชน (**PEOPLE AND THEIR WAY**) เช่น ชาวเขาเผ่าต่างๆมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร
- 3.7 ผลของการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ (**TECHNICAL AND SCIENTIFIC DATA**)
- 3.8 เหตุการณ์สำคัญที่ได้บันทึกไว้ (**NOTABLE OCCANTION AND OCCURANCE**) เช่น เหตุการณ์เรื่องราวของสงคราม ภูเขาไฟระเบิด น้ำท่วม เครื่องบินตก เป็นต้น
- 3.9 บุคคลที่น่าสนใจ (**INTERESTING PERSON**) เสนอเรื่องราวของบุคคลที่ทำประโยชน์หรือสร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศชาติ
- 3.10 ผลการสืบสวนสอบสวน (**INVESTIGATION RESULTS**) เช่น การนำเรื่องราวของคดีฆาตกรรมที่สำคัญๆมาเสนอในรูปแบบของรายการสารคดี
- 3.11 ข้อคิดเห็นที่สำคัญ (**SIGNIFICANT IDEAS**) เรื่องราวที่แฝงข้อคิดเห็นต่างๆให้ผู้ชมได้คิด เช่น การทิ้งขยะ การตัดไม้ทำลายป่า เป็นต้น
- 3.12 การวิพากษ์วิจารณ์และโต้ตอบ (**CRITICAL JUDGEMENT AND REACTION**) เช่นการวิจารณ์หนังสือ ละคร ภาพยนตร์ต่างๆ
- 3.13 สารคดีที่ให้ความบันเทิง (**DIVERTION OR AMUSEMENT**) เสนอเรื่องราวที่สนุกสนานเรื่องเหลือเชื่อ
- 3.14 ประสบการณ์ที่ผิดธรรมดา (**EXTRA-ORDINARY EXPERIENCE**) เช่น เด็กแฝดตัวติดกัน เป็นต้น

⁹ อูพาร เนื่องจ๋านงค์, สื่อมวลชนวิทยุ-โทรทัศน์, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต), 2526 หน้า

นอกจากนี้รายการสารคดียังเป็นรายการที่ให้ความบันเทิงอีกด้วย แต่ภายใต้ความบันเทิงนั้น แฝงไว้ซึ่งความรู้สอดแทรกอยู่อย่างมีศิลปะ การเสนอเรื่องราวอย่างเจาะลึกอาจเป็นเหตุการณ์ของบุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยมีจุดประสงค์ในการเสนอแนวคิดเพื่อโน้มน้าวใจผู้ชม รายการสารคดีบางรายการ มีลักษณะผสมผสานกันระหว่างเรื่องจริงกับนิยาย เรียกว่า SEMI - DOCUMENTARY หรือ FACTIONALISED DOCUMENTARY เช่น รายการฝันที่เป็นจริง แต่ถ้ามีลักษณะเป็นละครหรือนิยายมากกว่าก็เรียกว่า WELL - DOCUMENTARY DRAMA หรือ DOCUDRAMA ก็ได้

ลักษณะการนำเสนอรายการสารคดี ¹⁰

เนื้อหาสาระของรายการสารคดีส่วนใหญ่จะเน้นสาระ ความรู้ ข่าวสารต่างๆ จึงทำให้ผู้ชมไม่ค่อยให้ความสนใจ เนื่องจากผู้ชมรายการโทรทัศน์ส่วนใหญ่ล้วนต้องการดูรายการโทรทัศน์ที่ดูแล้วผ่อนคลายความเครียด แต่เมื่อรายการสารคดีมีหน้าที่ที่จะต้องให้ข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ซึ่งบางครั้งอาจดูเคร่งเครียด ดังนั้นการนำเสนอรายการสารคดีให้น่าสนใจและน่าติดตามจึงเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญที่จะดึงดูดให้ผู้ชมติดตามชมรายการตั้งแต่ต้นจนจบ และสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ผู้จัดรายการสารคดี ต้องพยายามสรรหารูปแบบการนำเสนอที่แปลกใหม่มาแข่งขันกัน ซึ่งสามารถแบ่งรูปแบบการนำเสนอรายการสารคดีได้ดังนี้

1. รายการสารคดีเต็มรูปแบบตลอดรายการ

เป็นลักษณะรายการสารคดีที่มุ่งให้ข่าวสาร ความรู้ และเรื่องราวที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ชม โดยที่เนื้อหาของรายการจะดำเนินเรื่องด้วยภาพของเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นจริงๆ ประกอบกับการบรรยายข้อเท็จจริงให้ผู้ชมได้ทราบความเป็นมาของเหตุการณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ อาจมีการสัมภาษณ์หรือถามความคิดเห็นจากผู้ที่เกี่ยวข้อง อาจเป็นรายการจบในตอนหรือหลายตอนจบก็ได้ เช่น รายการภูมิปัญญาไทย รายการส่องโลก เป็นต้น

2. รายการสารคดีที่เป็นส่วนหนึ่งของรายการอื่นๆ

รายการสารคดีประเภทนี้มักเป็นรายการสารคดีสั้นๆ ที่แทรกอยู่ในช่วงหนึ่งช่วงใดของรายการรูปแบบอื่นๆ ซึ่งอาจเป็นรายการเกมโชว์เช่น สารคดีชีวิตสัตว์ในรายการน่ารักน่าชัง หรือสารคดีเชิงข่าว คุณบอกมา เป็นต้น

3. รายการสารคดีที่นำเสนอในรูปแบบของรายการนิตยสาร

เป็นรายการที่มีเนื้อหาประกอบด้วยเรื่องย่อยๆ ที่แตกต่างกัน และแต่ละเรื่องย่อยที่รวมอยู่นั้นจะเป็นลักษณะรายการสารคดีทั้งสิ้น ซึ่งจะมีการเชื่อมโยงเรื่องย่อยเหล่านั้น

¹⁰ กมลทิพย์ ผอบทอง, การผลิตรายการสารคดีสั้นเชิงวัฒนธรรม, (สารนิพนธ์วารสารศาสตร์บัณฑิต สาขาวิทยุและโทรทัศน์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537) หน้า 12-13

ให้เข้าเป็นรายการเดียวกันอย่างกลมกลืน เนื้อหาที่น่าเสนออาจเป็นเรื่องราวแปลกใหม่ที่ผู้ชมไม่เคยเห็นมาก่อน มักจะเป็นเรื่องราวสั้นๆ ความยาวประมาณ 5 นาที โดยมีพิธีกรคอยเชื่อมโยงช่วงต่างๆ เข้าด้วยกัน พิธีกรจะใช้ภาษาพูดที่เป็นกันเองกับผู้ชมและใช้ลีลาความสามารถเฉพาะตัวในการดึงดูดความสนใจของผู้ชมให้คอยติดตามรายการ ในปัจจุบันรายการสารคดีประเภทนี้ได้รับความนิยมมากที่สุด ด้วยเหตุที่มีเนื้อหาหลากหลายไม่น่าเบื่อ ผู้ชมได้รับทั้งสาระและความบันเทิง เช่น รายการตามไปดู และ รายการทำพิสูจน์

4. รายการสารคดีที่น่าเสนอในรูปแบบของละคร ¹¹

รายการสารคดีในลักษณะนี้ มักจะนำเอาเรื่องราวของชีวิตจริงส่วนหนึ่งหรือเหตุการณ์ที่ตื่นเต้นประทับใจมาเสนอในรูปแบบของละครจำลอง เนื้อหาของรายการจะเป็นเรื่องราวในชีวิตจริง ซึ่งอาจมีการดัดแปลงบ้างเล็กน้อยเพื่อความเหมาะสม อาจจะมีพิธีกรดำเนินรายการในช่วงแรก และในช่วงสุดท้ายมักเชิญผู้เป็นเจ้าของเรื่องราวนั้นมาพูดคุยเพื่อเป็นการยืนยันเหตุการณ์นั้นอีกครั้งหนึ่ง เช่น รายการฝันที่เป็นจริง นอกจากนี้รายการสารคดีในรูปแบบละคร ยังมีวิธีการนำเสนอ หรือแทรกบทละครลงในรายการในสัดส่วนและรูปแบบที่แตกต่างกันตามความเหมาะสมของแต่ละรายการ เช่น รายการสารคดีชุดเสรีไทย เสนอเรื่องราวข้อเท็จจริงของกลุ่มคนไทยที่บทบาทในการช่วยเหลือประเทศชาติ โดยนำเสนอในรูปแบบของละครสลับกับการเชื่อมโยงเข้ากับเหตุการณ์โดยใช้พิธีกร ส่วนรายการสารคดีกึ่งละครที่มีบรรยากาศของละครเพียงช่วงสั้นๆ เพื่อสร้างสถานการณ์เชื่อมโยงเข้าสู่เนื้อหาหลักของรายการ เช่น รายการไม่ลองไม่รู้ รายการรู้กฎหมายได้ประโยชน์ เป็นต้น

เทคนิคการจัดรายการสารคดี ¹²

การจัดรายการสารคดีทางโทรทัศน์ก็มีลักษณะการจัดเหมือนกับรายการอื่นๆ คือต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย และ เวลา นอกจากหลักสำคัญดังกล่าวแล้วผู้จัดยังต้องคำนึงถึงรูปแบบของรายการสารคดี ตลอดจนงบประมาณในการผลิตอีกด้วย

1. วัตถุประสงค์ของรายการ

วัตถุประสงค์โดยทั่วไปของรายการสารคดีก็คือเพื่อให้ความรู้หรือข่าวสารโดยเน้นเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ดังนั้นผู้จัดจึงต้องระบุให้แน่ชัดว่าเป็นความรู้ประเภทใด กลุ่มเป้าหมายใด เพราะการระบุวัตถุประสงค์ให้แน่ชัดลงไปนั้น จะทำให้สามารถกำหนดเนื้อหาและการนำเสนอได้ต่อไป เช่น การกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ว่า เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับผลงานของบุคคลสำคัญในอดีตของ

¹¹ ญัฐนันท์ ประกายสันติสุข, สารคดีกึ่งละครเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของรายการมรดกใหม่, (สารนิพนธ์วารสารศาสตร์บัณฑิต สาขาวิทยุ-โทรทัศน์ คณะวารสารศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535) หน้า9-10

¹² ญัฐนันท์ ประกายสันติสุข, อ่างแล้ว, หน้า 13

ไทย และเพื่อให้ผู้ชมตระหนักถึงความสำคัญและเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ผู้จัดทำก็จะสามารถกำหนดได้เลยว่ารายการสารคดีที่จะทำขึ้นนั้นเป็นสารคดีประวัติบุคคล ตัวอย่างที่เราพบเห็นส่วนใหญ่มักเป็นรายการสารคดีที่ออกอากาศเนื่องในวันสำคัญของบุคคลต่างๆที่ทำประโยชน์ให้กับประเทศชาติ หรือถ้าผู้จัดทำมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข่าวสารที่น่าสนใจที่มีผลกระทบต่อระบบการเมือง สังคม หรือเศรษฐกิจ หรือเป็นข่าวที่กำลังอยู่ในความสนใจหรือมีผลกระทบต่อส่วนรวม รายการนั้นก็จะเป็นสารคดีเชิงข่าว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบสาเหตุเบื้องต้น เบื้องหลัง ตลอดจนวิเคราะห์เรื่องเหล่านั้นโดยละเอียด

2. กลุ่มเป้าหมาย

รายการสารคดีควรจะเจาะจงไปเลยว่ามียุทธศาสตร์เป้าหมายเป็น เพศ อายุอาชีพ ใด การศึกษาระดับไหน เพื่อที่จะได้วางแผนด้านเนื้อหาว่าจะเป็นแนวใด ความยาวเท่าไรจึงจะเหมาะสม และระดับความลึกของเรื่องราวควรอยู่ในระดับใด เช่น เมื่อกำหนดจุดประสงค์ไว้แล้วว่าเป็นการให้ความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์แก่ผู้ชมวัยเด็กระดับประถมและมัธยมศึกษา ผู้จัดทำก็สามารถจัดเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้ชมดังกล่าว ความยาวพอเหมาะกับกลุ่มเป้าหมายคือไม่เกิน 10 นาทีหรือกำหนดกลุ่มเป้าหมายไว้ว่าเป็นเกษตรกร ก็จะต้องมีการพิจารณาเนื้อหาว่าจะให้เกษตรกรกลุ่มใดดู เนื่องจากถ้าพิจารณาตามความจริงแล้วเกษตรกรอาจจะไม่มีเครื่องรับโทรทัศน์ทุกคน และถ้าหากเนื้อหารายการเป็นสารคดีเกี่ยวกับการประมงทางทะเลแต่นำไปออกอากาศที่ช่อง 8 ลำปาง ก็อาจเกิดการสูญเปล่าได้ เป็นต้น

นอกจากนี้ กลุ่มเป้าหมายยังเป็นตัวกำหนดผู้อุปถัมภ์รายการได้อีกด้วยเช่นถ้ากลุ่มเป้าหมายรายการเป็นแม่บ้าน ก็อาจมีผู้อุปถัมภ์รายการเป็นสินค้าอุปโภคบริโภค เป็นต้น

3. เวลา

เมื่อกำหนดวัตถุประสงค์และกลุ่มเป้าหมายแล้ว เวลาออกอากาศ ความยาวของรายการ และระยะเวลาในการผลิตยังเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเช่นกัน

3.1 เวลาออกอากาศ เป็นสิ่งที่สำคัญมากเพราะหากจัดเวลาไม่ตรงกับที่กลุ่มเป้าหมายจะชมแล้ว รายการนั้นก็จะได้ผลตามวัตถุประสงค์ เช่น รายการสารคดีสำหรับเด็กแต่ไปออกอากาศเวลา 23.00 น. ก็จะไม่มียุทธศาสตร์เนื่องจากเป็นเวลาที่เด็กเข้านอนแล้วหรือรายการกีฬาที่กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้ชายออกอากาศเวลา 16.30 น. วันอังคารก็คงไม่ได้กลุ่มเป้าหมายตามต้องการ เนื่องจากวันเวลาดังกล่าวกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ยังอยู่ในระหว่างเดินทางกลับบ้าน หรือยังมีภารกิจอยู่ เป็นต้น

3.2 ความยาวของรายการ สารคดีแต่ละประเภทจะมีความยาวตั้งแต่ 1 นาที ไปจนถึง 60 นาทีหรือมากกว่า แล้วแต่ความลึกของเนื้อหา วัตถุประสงค์ และกลุ่มเป้าหมาย เช่น รายการพินดีนาที่เดียว มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้พื้นฐานในการดูแลสุขภาพพิน มีกลุ่มเป้าหมายคือประชาชนทั่วไป ความยาว 1 นาที เป็นต้น

รายการสารคดีบางเรื่องที่มีความยาวมากกว่า 1 ชั่วโมง ก็อาจแบ่งเนื้อหาออกเป็นชุดๆ ออกอากาศหลายตอนจบ ส่วนสารคดีประเภทประวัติบุคคลสำคัญ มักมีความยาวไม่เกิน 10 - 30 นาที เพราะถ้ายาวเกินไปอาจทำให้ผู้ชมเบื่อได้ ส่วนรายการสารคดีเชิงวิเคราะห์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสังคม เช่นรายการกระจกหกด้าน ก็ควรเสนอเนื้อหาที่มีแนวคิดแนวเดียวหรือสองอย่าง ที่ผู้ชมสามารถจับจุดได้ภายในเวลาที่น่าเสนอรายการ

3.3 ระยะเวลาในการผลิต ในการจัดรายการสารคดีหรือรายการใดๆก็ตามต้องคำนึงถึงระยะเวลาในการผลิตงานนั้นๆด้วย เพราะการผลิตรายการโทรทัศน์ต้องใช้ต้นทุนที่สูงจึงต้องมีการวางแผนงานที่ดี เพราะรายการสารคดีเป็นการเสนอเรื่องราวอย่างเจาะลึกมีความหลากหลาย การผลิตรายการจึงต้องใช้เวลา และความพิถีพิถัน

4. งบประมาณ

รายการสารคดีอาจผลิตโดยใช้เทคนิคโทรทัศน์ หรือผลิตด้วยเทคนิคภาพยนตร์ การถ่ายทำด้วยเทคนิคภาพยนตร์จะลงทุนสูงกว่า แต่ก็จะได้รายการที่มีคุณภาพมากกว่าในด้านของความละเอียดและความคงทน เช่นรายการสารคดีประเภทเจาะลึกและใช้เวลานานมากกว่าปกติ หรือรายการที่มีเนื้อหาน่าสนใจและมีคุณค่าแก่การเก็บไว้นานๆ เพื่อเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จึงสมควรเก็บไว้เป็นเทปภาพยนตร์มากกว่า ดังนั้นแม้ว่าผู้จัดรายการเห็นว่าสารคดีเรื่องใดต้องใช้งบประมาณสูง แต่คุ้มค่าเกินราคาผู้จัดก็สามารถใช้เป็นเหตุผลในการประกอบการตัดสินใจได้

การผลิตรายการสารคดีให้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จนั้น ต้องคำนึงถึงเทคนิคทั้ง 4 ประการดังที่กล่าวมา ตลอดจนต้องมีการเรียนรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับรายการสารคดี การเตรียมงานและการซักซ้อมทำความเข้าใจกับทีมงานให้ดี ย่อมช่วยให้การผลิตรายการสารคดีก้าวไปสู่หนทางแห่งความสำเร็จได้